



ARAB TILIDA QO'SHMA GAPLARNING BOG'LOVCHISIZ BIRIKISHI

Mahkamboyev B.

Oriental universiteti magistri (sharq tillari yo'nalishi)

Tayanch so'zlar: qo'shma gaplar, bog'lovchisiz bog'langan gap, ergashgan qo'shma gap, bog'lovchilar.

Ключевые слова. сложное предложение, бессоюзное предложение, придаточное предложение, союзы.

Key words: compound sentence, asyndetical sentence, clause sentence, conjunction.

РЕЗИЮМЕ:

Ilmiy maqolada arab tilida qo'shma gaplarning bog'lovchisiz birikish yo'llari (ularning strukturasi, turlari va metodlari) tadqiq qilingan bo'lib, muallif zamonaviy arab adabiyoti namoyondalarining asarlari bilan bir qatorda nazariy asoslardan ham istifoda qilgan.

РЕЗИЮМЕ:

В статье освещается дискурс бессоюзных сложных предложений арабского языка, их структура, разновидности и способы, связанные с их использованием. Автор обильно приводит цитаты из современной арабской прозы, а также фундаментальные теории.

SUMMARY:

The article highlights on the discourse of asyndetical complex sentences of Arabic language, their structure, varieties and methods related to its use. The author abundantly gives citations from modern arabic prose as well as fundamental theories.

Yurtimizda keyingi yillarda jamiyatimizning barcha sohalarida jahon mamlakatlari bilan o'zaro hamkorlik aloqalari jadal rivojlanish bosqichiga kirdi. Bu esa o'z navbatida xalqaro munosabatlar fonida xorijiy tillarni republika miqyosida keng va samarali o'rganishni taqozo qilmoqda. O'zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyayev qaroriga muvofiq mamlakatimizda xorijiy tillarni o'zlashtirishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari ishlab chiqildi. Mazkur qaror yurtimizda xorijiy tillarni, shu jumladan, arab tilini o'rganish va tadqiq etish bilan bog'liq qator islohotlarni yuzaga keltirdi. Ushbu maqola ham arab tili tadqiqi uchun yozilgan kichik bir tadqiqot o'laroq yozildi.

Ma'lumki, arab tili sintaksisi (النحو) nihoyatda murakkab va o'ziga xos jihatlari bilan ajralib turadi. Arabshunoslik maktabi uchun uning hajmini yanada mukammal va har tomonlama o'rganish arab tilini egallashda muhim omil bo'lib hisoblanadi. Ilgarilari til o'rganayotganda grammatikani ikkinchi darajali vositachi omil deb qaralgan bo'lsa ham, hozirga kelib, bunday munosabati o'zgarib, grammatikaning til o'rganishdagi ahamiyatiga bo'lgan munosabat va yondashuv o'zgacha tus oldi, uning maqomi o'zgardi. Zamonaviy tadqiqotchilar, til sohasidagi uslubchilar grammatikani mukammal o'rganish, o'zlashtirish bevosita tilni mukammal egallashda yetakchi omil ekanligi, busiz tilni mukammal bilish mumkin emasligini e'tirof etmoqda. Ayniqsa, arab nahvining o'ziga xosligi va murakkabligini hisobga oladigan bo'lsak, uni yanada chuqurroq bilish uchun arab tilida mavjud qo'shma gaplarning grammatik tuzilishini, ularning gap tarkibida qo'llanilishi va tarjima xususiyatlarini bilish nihoyatda katta ahamiyat kasb etadi.

O'zbek arabshunoslik maktabi namoyondalari olib borgan ilmiy tadqiqot ishlarida qo'shma gap mavzusi bir qadar yoritilgan bo'lib, ular orasida fan doktori Ne'matullo Ibrohimov , Muhammad Yusupov , Abdulhakim Oripov hammuallifligidagi tadqiqot, shuningdek Xalidov.B.Z. va Talabov.E. tomonidan yozilgan ilmiy tadqiqot ishlarida arab tilidagi qo'shma gap mavzusi umumiy tarzda yoritilgan , tasniflashga ham urg'u berilgan.

Xorijiy arabshunoslik maktablarida arab tilidagi qo'shma gap mavzusi ancha yaxshi o'rganilgan bo'lib, bu ma'lum ma'noda Yevropa va Shimoliy Amerika mintaqalarida arabshunoslik maktabi rivoji bilan bog'liqdir. Ushbu mavzuda amerikalik taniqli arabshunoslardan Vicente Cantarino , Holes Clives , Brandabur,A.Clare va boshqa tadqiqotchilarning amalga oshirgan ishlari , ayniqsa , ahamiyatlidir.

Arab tadqiqotchilarining o'zlari bu borada salmoqli ishlarga qo'l urgan bo'lib, ayni tadqiqot ishlari butunjahon arabshunoslik maktablarining e'tirofiga tushgan. Hozirgi zamon arab olimlaridan arab tilidagi qo'shma gap mavzusiga ilmiy ishlari bilan tanilgan namoyondalardan Ash Shamson Ibrohim , Nadim Husayn , Rufail Naxla kabilarni eslatib o'tish maqsadga muvofiqdir.

Arab tilida qo'shma gap - tuzilishiga ko'ra sodda gapga o'xshash ikki va undan ortiq predikativ birlikning intonatsiya va mazmun jihatidan bir butunlik hosil etishi bilan yuzaga keluvchi gap; gapning struktural jihatdan alohida bir turi. Qo'shma gap tuzilishi va qurilish materialiga ko'ra sodda gapdan farq qiladi. Sodda gapning qurilish materiali so'z yoki so'z birikmalari bo'lsa qo'shma gapning qurilish materiali sodda gaplardir. Sodda gap bitta predikativ asosdan, qo'shma gap esa ikki va undan ortiq predikativ asosdan tashkil



topadi. Arab tilida qo'shma gaplar qanday mazmun munosabatlarini ifodalashi, grammatik belgilari, tuzilishi va intonatsiyasiga ko'ra 3 asosiy turga bo'linadi: bog'lovchisiz qo'shma gap (جملة غير متناظرة); bog'langan qo'shma gap (جملة نقائبة); ergashgan qo'shma gap (جملة ثانوية).

Tarkibidagi predikativ birliklar o'zaro bog'lovchi yoki bog'lovchi vazifasidagi so'z yordamida emas, balki boshqa vositalar yordamida birikkan qo'shma gaplar bog'lovchisiz qo'shma gap hisoblanib, bunday qo'shma gaplarda ohang muhim rol o'ynaydi. Bog'lovchisiz qo'shma gaplar aksar hollarda bog'langan va ergashgan qo'shma gaplar bilan o'xshash, munosabatdoshtay ko'rinsada, ular ana shu turdagi gaplarning bog'lovchisiz varianti emas, balki qo'shma gaplarning alohida turi hisoblanadi:

قضى محمد ليلة هادئا مطمئنا نزلت منه الحمى

Muhammad tinch va osoyishta tunni o'tkazdi; bezgak chekingandi.

مؤلف آخر حبيب الى قلبي هو اناطول فرانس

Qalbinga yaqin yana bir adib bu Anatol Fransdir.

Tarkibidagi predikativ birliklar o'zaro teng bog'lovchilar yordamida birikkan (teng aloqali) qo'shma gaplar bog'langan qo'shma gap deyilib, uning tarkibiy qismlari shaklan mustaqil ko'rinsada, mazmunan va tuzilish jihatdan bir butunlikni tashkil etadi.

و كان التيار القادمين لا ينقطع و كان في استقبالهم جماعة من الاوانس الحور و بعد ثلث ساعة من جلوسه تكاثر عددهم و تزاحموا نساء و رجالا

Yangi tashrif buyuruvchilar oqimining adog'i yo'q edi. Ular qora ko'z sohibjamol xonimlar tomonidan kutib olinardi. O'tirganiga yarim soat bo'lgach taklif qilinganlar soni shu darajaga yetdiki, erkagu ayol barcha bir joyda jamul jam bo'ldi.

Tarkibidagi predikativ birliklar (sodda gaplar) bosh va ergash holatida bo'lib, ya'ni bosh va ergash gaplardan tuzilib, ergashtiruvchi bog'lovchilar, bir qancha fe'l shakllari, yuklama va ko'makchilar, nisbiy so'zlar va tobelanish ohangi yordamida birikib, biri ikkinchisini aniqlash, to'ldirish kabi vazifalarni bajaradigan qo'shma gap turi ergashgan qo'shma gap yoki ergash gap deb ham ataladi.

حَلَّهَا عَنْ عَجَزَتِ التَّى الْقَضِيَّةُ هِيَ هَذِهِ .

Bu o'sha sen hal qila olmagan muammodir.

Ergash gapli qo'shma gap tarkibidagi tobe qism ergash gap hisoblanadi. Ergash gap bosh gapga er-gashib (tobelanib), bu gapni yoki uning biror bo'lagini qandaydir (payt, o'rin, sabab, natija va boshqalar) jihatdan aniqlab, belgilab keladi.

Arab tilida qo'shma gaplarning bog'lovchisiz birikishi.

Arab tilida ikki yoki undan ortiq gaplar tuzilishi jihatidan bir-biridan mustaqil bo'lgani holda bo'glovchilarsiz o'zaro birika oladi. Bunda qo'shma gapning sintaktik qurilishi quyidagi ma'nolarga asoslanadi:

1. Konstruktiv jihatdan mustaqil bo'lsada, bir-birini ma'no jihatdan to'ldiruvchi, muayyan g'oyani tavsiflash yoki rivojlantirish uchun:

ولاكن محجوب لم يسمع شيئا كان يرتدي ثيابه بسرة

Ammo Mahjub hech narsani eshitmadi; u shoshilib kiyinayotgandi.

قضى محمد ليلة هادئا مطمئنا نزلت منه الحمى

Muhammad tinch va osoyishta tunni o'tkazdi; bezgak chekingandi.

Ushbu gapda قال ning qo'llanilishi grammatik jihatdan to'la shakllangan gap hosil bo'lishiga olib kelmasada, ko'chirma gapni ifodalashning o'ziga xos grafik uslubi bo'la oladi:

حدثني ذات يوم قال

U bir gal menga aytdiki...

2. Uyushib keluvchi bir necha gap bo'laklarini birlashtirgan holda avval bayon qilingan fikr - mulohazani tasdiqlash yoki tushuntirish uchun:

هنا تبدأ صفحة جديدة من حياة محمد تبدأ حياة الزوجية و الابوة

Shu yerda Muhammadning hayotida yangi sahifa ochiladi: uning oilaviy hayoti va otalik hayoti.

مؤلف آخر حبيب الى قلبي هو اناطول فرانس

Qalbingga yaqin yana bir adib bu Anatol Fransdir.

3. Avval bildirilgan mulohazaning sababini ochib berish uchun:

ذلك أخي كان نبيا انا نبي

O'sha mening akam, u payg'ambar edi, men ham payg'ambarman.

هو سارق قد دخل الدير ليلا

U o'g'ri, kechasi monastirga o'g'irlikka kirdi.

4. Mantiqiy yakun yoki natijani ifodalash uchun:

هو مكاني اصنع فيه ما شئت

Bu yer mening makonim: nimani xohlasam shuni qilaman.

5. Urg'u berilgan takror yoki o'zgarishni ta'kidlash uchun:

اذا هي خلاء ليس فيها طالب واحد

U yer bo'm-bo'sh edi; u yerda birorta ham talaba yo'q edi.

العلم شيء واحد ليس ذا فروع

Ilm yaxlit narsadir, u tarmoqlarga bo'linmaydi.

6. O'zidan avval kelgan gapni izohlash uchun:

كان هذا السلم متوسطا ليس بشديد السعة ولا بشديد الضيق

Zina o'rtacha edi: juda ham keng yoki juda ham tor emasdi.



ما اجمل ذوقهم لون لباسهم كلون سمانهم

Ularning didi naqadar yaxshi: libosining rangi samoning rangidir.

7. Buyruqdan so'ng buyruqning sababini izohlash uchun:

دعه يلعب انه صغير

Qo'yib ber , o'ynasin. U kichkina.

8. Buyruq maylidagi gaplarda yoki muayyan tovush bilan buyruqni amalga oshirish uchun:

تعالوا نعيد اراضي الدير الوسيعة الى سكان هذه القرى المحتاجين

Kel endi , monastirning keng yerlarini qishloqning muhtoj aholisiga qaytarib beramiz.

تعال نمشي الان

Qani ketdik hozir

Odatda buyruq maylida kelgan fe'l yaqin o'tgan zamoni mazmunan ifodalab keladi, bu esa qo'shimcha urg'ulashni anglatadi:

سليه يبنك

So'ra undan , senga aytib beradi.

... قارن بينه وبين والدته تجد ان

U bilan onasini taqqosla, bas , shuni topasanki...

Shunisi e'tiborga molikki, arab va g'arb olimlari quyidagi strukturalarni shart maylidagi gaplarga xos deb qarashadi. Garchand ularning ba'zilar shart maylidagi gaplarga xos mazmunga ega bo'lsada, tarjima jarayonida shart ma'nosi o'zgarishi mumkin:

دعوني اتم فقد سكرت نفسي بالمحبة

Uxlashimga qo'yib beringlar, ruhim muhabbat bilan mastdir.

Ushbu xususiyatni ba'zi bir xitob yoki undov gaplardan keyin ham ko'rishimiz mumkin:

هلمي , حبييتي , نمش بين الطول

Mahbubam, kel, xarobalararo yuramiz.

Xulosa. Hozirgi zamon fanining tarkibiy qismi bo'lgan o'zbek arabshunoslik maktabi ham global taraqqiyotning yangicha standartlari va doimiy o'zgaruvchan tamoyillariga mos tarzda o'z tadqiqot maydoniga xos ilmiy-tadqiqot mavzularini aniqlamoqda, bugungi kun jamiyati uchun dolzarb ahamiyatga ega bo'lgan sohalarga hamohang tarzda ilmiy tadqiqot ishining kompetentligini oshirish va bevosita jamiyat hayotiga samarali ta'sir kuchini oshirish istiqbollari xususida barqaror loyihalarni yaratmoqda. Ana shunday loyihalarning negizida yotuvchi unsurlardan biri arab tilidagi qo'shma gap mavzusi bo'lib , u o'z navbatida arab mamlakatlari bilan turli sohalardagi keng

qamrovli munosabatlarni rivojlantirish va jamiyatlararo o'zaro anglashuvni chuqurlashtirishda katta ahamiyatga egadir.

Adabiyotlar:

1. <https://lex.uz/uz/docs/-5426736?ONDATE=06.02.2024>
2. Ne'matullo Ibrohimov., Muhammad Yusupov., Abdulhakim Oripov. Arab tili grammatikasi. I-II jild. Toshkent. G'ofur G'ulom nashriyoti. 2024
3. Xalidov. B.Z. Arab tili darsligi. Toshkent. Fan. 2007
4. Talabov. E. Arab tili. Toshkent. O'zbekiston. 1993
5. Vicente Cantarino. Syntax Of Modern Arabic Prose: the compound sentence. Indiana University Press. 1976
6. Holes, Clives. Modern Arabic: Structure, Functions and Varieties. London. Longman. 1995
7. Brandabur. A. Clare. Proceedings of the First International Conference on Arabic-English Contrastive & Comparative Studies, University of Jordan (August 23-28, 1997).
 الشمسان ابراهيم. قضايا النحوية. دار المدني، جدة، المملكة العربية السعودية، 1987
 دكتور نديم حسين. اللغة العربية: قواعد بلاغة، عروض، بيروت، منشورات بحسون الثقافية
 ليسوع، الاب روفائيل نخلة. غرائب اللغة العربية (الطبعة الخامسة)، دار المشرق، بيروت، لبنان
 نجيب محفوظ، القاهرة الجديدة، القاهرة، المطبعة السلطانية
 طه حسين، الايام، القاهرة، مطبعة العولمة، 2000
 جبران خليل جبران، المجموعة الكاملة لمؤلفات خليل جبران خليل، بيروت، مطبعة العربية
 ، 1995
 توفيق الحكيم، سليمان الحكيم، مجموعة سيرة الادبية، القاهرة، 1968